

Ivana Prijatelj Pavičić

U traganju za povijesnim, kulturnim i umjetničkim identitetom umjetnika *Schiavona*: crtice iz povijesti njihove recepcije u 16. i 17. stoljeću¹

Ivana Prijatelj Pavičić
Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Hrvojeva 8
HR - 21 000 Split

Pregledni članak
Review paper
Primljen / *Received*: 24. 1. 2014.
Prihvaćen / *Accepted*: 15. 7. 2014.
UDK: 7.071.1(497.5 Dalmacija) 15/16²

The article discusses stereotypes of identity which sixteenth- and seventeenth-century historiography and literature ascribed to three Schiavoni artists: Andrea Meldola (Andrija Medulić), Niccolò dell'Arca and Giulio Clovio (Julije Klović). It demonstrates how the historiography of that time applied a number of established historical stereotypes about the collective identity and related characteristics concerning the nature and culture of the Slavs, Dalmatians, Illyrians, Morlachs, and Croats, to these artists. With regard to Giulio Clovio (Julije Klović), the stereotypes in question were connected to the contemporary perception of Macedonian cultural identity.

Keywords: *Niccolò dell'Arca, Andrea Meldola, Giulio Clovio, identity stereotypes*

Dragome profesoru i mentoru u sjećanje

Najintenzivnije razdoblje hrvatskih prekojadranskih migracija (posebice u Veneciju) poklapa se s osmanlijskim osvajanjima i mletačko-osmanskim ratovima u razdoblju od 15. do 17. stoljeća² Kako pokazuje Lovorka Čoralić, trend iseljavanja bio je najintenzivniji u razdoblju od posljednje četvrtine 15. do kraja prve četvrtine 16. stoljeća, dok u kasnijem razdoblju taj broj opada. Sasvim je jasna motivacija i potreba iseljavanja uslijed nepovoljnih okolnosti koje su zadesile istočnu obalu Jadrana. Tijekom druge polovine 15. i u 16. stoljeću odvijaju se najpogubniji upadi osmanlijske vojske u splitsko, šibensko i zadarsko zaleđe.³

U izvorima se za hrvatske doseljenike toga razdoblja osim odrednica *de Schiavonia*, *de Sclavonia*, *Schiavone* ili *Schiavon* koriste i oznake koje upućuju na konkretnu upravno-političku ili teritorijalnu cjelinu s koje su oni potjecali. Tako se za dio doseljenika iz Dalmacije uzima katkad geografsko ime *de Dalmazia* odnosno regionim *Dalmata*, *Dalmatinus*, *Dalmatino*, a za one iz Istre *de Istria*, *Istrianus* i *Istriano*.⁴

Među hrvatskim iseljenicima spomenutog razdoblja ističe se nekoliko likovnih umjetnika poput Nicole

dell'Arca, Frane Vranjanina, Julija Klovića ili Andree Meldole koji se ubrajaju među najistaknutije europske umjetnike renesanse i manirizma. Riječ je o umjetnicima za koje se u povijesti umjetnosti upotrebljava skupni naziv Schiavoni.⁵ U ovoj radnji pokušat ćemo se ukratko osvrnuti na prisutnost protonacionalnih stereotipa,⁶ historijskih mitova i ideologema vezanih uz njihov politički, kulturni i umjetnički identitet u kritičkoj fortuni koja je pratila njihovo stvaralaštvo tijekom 16. i 17. stoljeća.⁷ Obratit ćemo pažnju i na onodobne načine širenja pojedinih stereotipova, imago tipskih predodžbi⁸ ili naracije o Schiavonima na različitim kulturnim poljima, u historiografiji, likovnoj umjetnosti i književnosti. Naime, u istraživanju tadašnjega identitetnog određenja umjetnika Schiavona valja imati na umu činjeničnost onodobnog prožimanja povijesnih i kulturnih značenja i identiteta.⁹

Primjerice, u tom se razdoblju u talijanskoj historiografiji posvećenoj umjetnicima Schiavonima javlja identitetski diskurs u kojem se iskazuje interes za propitkivanjem „latinstva” i klasičnog naslijeđa Dalmacije i njezinih slavenskih, hrvatskih stanovnika.

U antici je prostor na kojem su obitali kasnije južni Slaveni bio nositelj napretka i kulturnih vrijednosti. Rimski je limes također podrazumijevao drukčije poimanje središta i periferije. Na sjeveru i istoku od središta Carstva bile su granice s barbarskim svijetom, a barbarima su pak nazivani svi oni koji nisu govorili latinski. U razdoblju između 15. i 17. stoljeća pozicioniranje talijanske historiografije na temu civiliziranih i barbarskih naroda proizlazilo je iz mitova o porijeklu pojedinih europskih naroda te renesansne, humanističke kulture sjećanja na antičku prošlost određenoga političkog ili geografskog prostora.¹⁰ Kako piše povjesničarka Zrinka Blažević, „talijansku humanističku historiografiju karakterizira paralelizam i komplementarnost partikularnih (ba-štinjenih iz komunalnih historija) i univerzalnih (nacionalnih) identifikacijsko-legitimacijskih paradigmi”. Autorica upozorava na onodobnu univerzalističku ideju o jezično i kulturno jedinstvenome nacionalnom talijanskom kolektivu „koji zahvaljujući svome rimskome podrijetlu uživa privilegirani položaj nad svim ostalim europskim narodima”. Ona se, primjerice, očituje u čuvenom djelu *Italia illustrata* talijanskog povjesničara Flavija Bionda (1392.-1463.), koje predstavlja sintezu geografskoga i topografskog prikaza, političke i kulturne povijesti Italije.

PRVI SLUČAJ: JULIJE KLOVIĆ

„*Magnificus et Reverendus d. Don Julius Clovius patre Macedonico et Matre Ilirica Miniator celeberrimus*”

Iz Klovićeva životopisa u Vitama Giorgia Vasarija

Potaknut osmanskom opasnošću, kod građanstva u dalmatinskim, vinodolskim i kvarnerskim gradovima od kraja 15. stoljeća nadalje razvija se pojačan osjećaj pripadnosti širem svijetu hrvatstva i slavenstva.¹¹ Došao je do izražaja u dvama oblicima: onom etnolingvističkom, tj. svijesti o identitetu što ga učvršćuje jezična, običajna i povijesna uzajamnost sa slavenstvom, i političkom. Primjerice, u Dalmaciji se razvija prohabsburško usmjerenje utemeljeno na povijesnim pravima hrvatske krune na Dalmaciju.¹² Osvrnula bih se ukratko na pitanje razvoja ranonovovjekovnog *ilirizma* i uz njega vezana ilirskog ideologema te njegove slavizacije tijekom 16. stoljeća. Za razumijevanje naše teme (identitetskih konstrukcija umjetnika Schiavona u talijanskoj historiografiji u razdoblju od kraja 15. do sredine 17. stoljeća) poznavanje ove problematike jednako je važno kao i poznavanje onodobnih rasprava o antičkom naslijeđu i latinstvu Dalmacije.

Šibenski humanist Juraj Šižgorić u traktatu *O smještaju Ilirije i grada Šibenika* 1487. godine definira granice Ilirije: ona je omeđena sa sjevera Mađarskom, sa zapada Furlanijom, s istoka Crvenim morem, a s juga Albanijom.¹³ Šižgorićev traktat ima konstitutivnu važnost u razvoju ranonovovjekovnoga *ilirizma*, jer je u njemu po prvi put predstavljen tzv. topički inventar ilirskog ideologema. U vrijeme kada je Šižgorić pisao svoj traktat Osmanlije vladaju velikim dijelom njegove Ilirije.

Ugledni dominikanac hvarskog porijekla Vinko Pribojević u predavanju *De origine successibusque Slavorum / O podrijetlu i zgodama Slavena* (Venecija, 1532.) piše o slavnu slavenskom narodu rasprostranjenju od Jadrana sve do Ledenog mora.¹⁴ Povijest hrvatskog i slavenskih naroda na Balkanu dovodi u vezu s Ilirima.

Kod Pribojevića te 1532. godine dolazi do „slavizacije” ilirskog ideologema. Kao što su pokazali Miroslav Kurelac i drugi istraživači ove tematike, ona je dijelom bila uvjetovana interdiskurzivnim utjecajem poljskog sarmatizma.¹⁵ Čini mi se da je za našu temu zanimljivo da Pribojević u svojem traktatu implicitno promovira Dalmaciju u izvorno središte slavenstva. Nadalje, prisjetimo se kako Pribojević naglašava važnost jezika kao etnoidentitetskog označitelja u slučaju Makedonaca i Istrana koje upravo jezik distingvira od Grka i Talijana.¹⁶ Naime, zanimljivo je uočiti da desetak godina nakon što se u Pribojevićevu traktatu ističe pitanje makedonske etnolingvističke svijesti, tj. oko 1540. godine, o minijaturistu Juliju Kloviću (Juraj Julije Klović Hrvat, Giulio Clovio, Georgius Iulius Clovius, 1498.-1578.), kojega su dotada spominjali u izvorima i pismohrani isključivo kao Schiavona, počinje se pisati kao o umjetniku makedonskog porijekla.

Za razumijevanje nekih od historiografskih zapisa o našim slavim slikarima Juliju Kloviću i Andrei Meldoli iz razdoblja od kraja 16. do sredine 17. stoljeća valja imati na umu uz političke prilike i razvoj slavenskog i ilirskog ideologema u talijanskoj i hrvatskoj historiografiji nakon Pribojevića.

Stoga držim važnim upozoriti na *Kraljevstvo Slavena*, slavnu historiografsku sintezu dubrovačkog benediktinca Mavra Orbinija (oko 1550.-1610.), glavnoga ideologa sveslavenske politike u kontekstu onodobne protuosmanske politike, tiskanu u Pesaru 1601. godine.¹⁷ Orbini se inspirirao Pribojevićem od kojega uzima ideju/ideologem o istovjetnosti Slavena i Ilira, kao i Komentarima (*Commentaria de temporibus suis*, Bilješke o svom vremenu) subrata benediktinca, Dubrovčanina Ludovika Crijevića Tuberona (1459.-1527.), objavljenima u Frankfurtu 1603. godine, a koji primjećuje kako su „Dalmatinci ponajvećma Hrvati”.

Kao tipične osobine Slavena Orbini ističe hrabrost, moralnost, plemenitost, intelektualnu i fizičku snagu, osobine koje će se kao nacionalni stereotipi za Dalmatince, Hrvate i Vlahe javljati i u prekojadranskoj, talijanskoj književnosti 16. i 17. stoljeća. A kao vrhunski primjer ilirske srčanosti i junaštva ističe upravo lik „Ilira” Aleksandra Makedonskog. Prema dubrovačkom benediktincu, mljetskom opatu, slavenskoj naciji pripadali su Aristotel i Aleksandar Veliki. Zadarski nadbiskup, Splićanin Matija Alberti (međutim) držao je Aleksandra Makedonskoga „Sarbljaninom”.¹⁸ Prisjetimo se da su tada neki autori i Jurja Kastriotića Skenderbega, Arbanasa (Ilira), držali za Makedonca¹⁹ te da su ga kao uspješna ratnika uzdizali kao nasljednika Aleksandra Makedonskoga, kojega se stoljećima uzimalo za ratnički *exemplum*.²⁰

Ilirsko se ime upotrebljavalo za južnoslavenske narode, Srbe, Hrvate i Slovence još od 15. stoljeća (*natio illyrica*), pa se i slavenski jezik nazivao „ilirskim jezikom”.²¹ Kaptol Svetog Jeronima u Rimu ustanovljen je 1589. godine bulom pape Siksta V., za „ilirsku naciju” odnosno „pokrajinu” (Dalmacija i Ilirik – Hrvatska, Bosna i Slavonija, bez Slovenije)²² i za one koji znaju „ilirski”. Zavod Svetog Jeronima u Rimu nosio je ime *Collegium Sancti Hieronymi Illyricorum in Urbe*. Prisjetimo se i kako se znameniti Matija Vlačić, protestantski teolog, historičar i lingvist iz Labina u Istri (1520.-1575.) nazivao Matthias Flacius Illyricus.

Ilirizam kao humanistički dalmatinski nacionalno-identifikacijski ideologem nastaje i razvija se, kako pokazuje Zrinka Blažević, „dijelom kao konkretni izraz identifikacijsko-legitimacijskih potreba dalmatinskih komuna suočenih s mletačkim ekspanzionizmom, a s druge s osmanskim kulturnom i civilizacijskom prijetnjom”, a dijelom „kao simbolička apropijacija univerzalističkih i integralističkih elemenata”. A oni su u vremenu kojim se bavimo u članku bili osnovna sastavnica političkih programa vodećih svjetovnih i duhovnih političkih sila.²³

Dalmatinski se renesansni književnici i likovni umjetnici zvani Schiavoni (poput Ivana Duknovića, Frane i Lucijana Vranjanina ili Jurja Čulinovića) smatraju Slavenima, Dalmatincima, Ilirima i Hrvatima. Međutim, minijaturist Julije Klović deklarirao se dvonacionalno, kao Hrvat i kao Makedonac. Na djelima se potpisivao kao Hrvat (a bio je rodom iz Grižana kod Novog Vinodolskog, iz male krpice hrvatskoga kraljevstva) i kao Makedonac.

Hrvatski povjesničari umjetnosti drže da bi Klovićevo „makedonstvo” moglo biti „falsifikat”. Odnosno, da preciziram, u hrvatskoj povijesti umjetnosti nikada nije bilo upitno zašto se on potpisivao kao Hrvat, dok je činjenica da su ga suvremenici zvali Makedoncem i da se

on sam za života preko trideset godina „deklarirao” kao Makedonac od vremena Ivana Kukuljevića Sakcinskog do danas predmetom kritičke rasprave.

U njegovoj se prvoj službenoj biografiji, onoj Giorgia Vasarija iz 1568. godine, za koju se pretpostavlja da je nastala prema podacima koje je Klović osobno dao Vasariju, navodi da je rođen u Schiavoniji, ali da su mu preci bili iz Makedonije.²⁴ Vasarijev će navod ponoviti Raffaello Borghini u svojoj skraćenoj verziji iluminatorove biografije.²⁵ Prvi put (koliko nam je danas iz sačuvanih izvora poznato) Klović se potpisao kao Makedonac (dotad se „deklarirao” kao *Schiavone* ili *de Croatia*) na kolofonu Časoslova Farnese, rukopisa dovršena 1546. godine.²⁶

Godine 1544. Francesco Babbi u pismu upućenu iz Rima Pierfrancescu Ricciju²⁷ navodi za Klovića da je iz Makedonije. To je prvi dosada zabilježen slučaj navođenja Klovića kao Makedonca. Prije toga, u Veneciji, Padovi, Mantovi, Perugii spominjan je kao *Schiavone* i *Croata*. Nekoliko godina poslije slikar i historičar slikarstva Francisco de Hollanda naziva Klovića Makedoncem u svojem traktatu o slikarstvu (*Tractato de Pintura antiqua*) iz 1548. godine.²⁸

Valja imati na umu da će Klović svoje pismo iz Rima (datirano 25. IV. 1543.) kardinalu Alessandru Farneseu potpisati kao „Don Julio croatino miniatore”.²⁹ Prisjetimo se i da ga don Vincenzo Borghini u pismu upućenu 20. VIII. 1552. Giorgiu Vasariju spominje kao „Don Giulio Coruatto”.³⁰

Firentinski pjesnik i povjesničar Benedetto Varchi u sonetu o Kloviću objavljenom 1555. godine prvi put ga uspoređuje s najpoznatijim njegovim antičkim sunarodnjakom, Aleksandrom Makedonskim.³¹ Godine 1566. u jednom inventaru Escoriala spominju se minijature: „da mano de Jullio macedonio”.³²

Milan Pelc konstatira da se Klović prestao potpisivati kao Makedonac u kasnijem životnom razdoblju, a drži da je to stoga što tada prestaje njegova opsjednutost antikom.³³ Međutim, prisjetimo se da Klović u oporuci napisanoj 27. XII. 1578. godine ističe svoju „dvonacionalnost”: „...magnificus et reverendus d. Don Julius Clovius patre macedonico et matre ilirica miniator celeberrimus”.³⁴ U oporuci se, pak, spominju Klovićevi „beni mobili e immobili in Dalmazia o Croazia (Sclavonia)”.³⁵

Raffaello Borghini u Klovićevo je životopisu objavljenom u knjizi *Il Riposo In cui della Pittura, e della Scultura si fauella, de' piu illustri Pittori, e Scultori, e delle piu famose opere loro si fa mentione* (objavljenoj 1584. u Firenci) spomenuo da „su njegovi predci iz obitelji Klovića došli iz Makedonije”.³⁶ Prisjetimo se i da se u inventaru njegovih djela iz Uffizija 1589. godine navodi kao „don Julije od Makedonije”.³⁷

O porijeklu Klovićeva oca moglo bi – tvrde neki od istraživača – svjedočiti izvorno slikarovo prezime „Clerovichius” (?), koje je samo jednom zabilježeno i to u povelji njegova mecena kardinala Marina Grimanija 1536. godine.³⁸

Držim da vrijedi pokušati lingvistički analizirati prezime zabilježeno na spomenutoj povelji. Riječ „Κλήρος” (kléros) u djelima Homera, Hesioda, Eshila, Izokrata i Demostena znači: nasljedstvo, glas. Pojam „Κλήρουχία” (klérouhia) označavao je u drevno grčko doba distribuciju robe dodijeljene ždrijećom (npr. u Ateni) za vojsku. Sustav je ostao u uporabi u razdoblju dijadoha (ratova za Aleksandrovo nasljedstvo) i u Egiptu. Dok je kod Izokrata taj pojam označavao jezgru („nukleus”) ili skup zadataka, pojam Κλήρουχος (klérouhos) kod Herodota i Tukidida značio je „biti na zadatku”. Kod Aristotela i Demostena „Κλήρουχικός” (klerouhikos) vezivao se uz pojam „pripadnosti” (tal. appartenete a). Grčki glagol „Κληρουχέω” (klerouheo/kleroucheo) značio je kod Herodota „biti na zadatku” (tal. in assegnazione). Zanimljivo je upozoriti i na sličnost između spomenutog glagola i mogućih verzija izvornog Klovićeva prezimena o kojima se raspravljalo u historiografiji: „Clerouichis” – „Clerouichius” – „Clerouichio”. Navodi li nas ova analiza na zaključak da je slikarevo prezime (?) zapisano u Grimanijevoj povelji 1536. godine grčko ili makedonsko?

Njegovo bi se prezime moglo tumačiti „biti izabran”, „odabran sudbinom”, čak i „božanski”. Naravno, ne smije se zaboraviti da „Κλήρος” (kléros) može značiti i „kler”, odnosno ukazivati na vjerski značaj osobe raspoređene u crkvenoj administraciji. Na teritoriju Grčke i Makedonije prezimena se počinju javljati u doba Bizanta. Stoga nam je i zanimljiva latinska (?) verzija slikarova prezimena „Clouichius”, o kojoj je razmišljao vatikanski knjižničar Giuseppe Cozza-Luzi. Možda je bilježnik 1536. godine zabilježio prezime „Clerouichius” umjesto „Clouichius”? A možda se verzija prezimena „Clouichius” pojavila poslije, kao posljedica kraćenja slikarova prezimena (je li riječ o transformaciji dugog „eta” u narodnome bizantskom ili novogrčkom jeziku?).³⁹ Ostaje, dakle, pitanje je li „Clouichius” kraćenjem postalo „Clovichus”, odnosno „Clovio”, odnosno „Clovio” (na temelju čega je izvedena hrvatska verzija Klović). Potvrđuje li filološka analiza Vasarijevu tvrdnju da je Klović bio sin Makedonca i majke Hrvatice?

Milan Pelc drži da Klovićevi suvremenici – koji su ga nazivali Makedoncem – nisu imali jasnu predodžbu o zemlji ili zemljama iz kojih slikar potječe. Nadalje, Pelc smatra da je za Francesca Babbija Makedonija bila isto što i Hrvatska. Kad Francisco Hollanda Klovića u svojim

zapisima naziva Makedoncem, Pelc pretpostavlja da on aludira na slikarovu umjetničku i rodnu ukorijenjenost u antičkom tlu. Ukratko, Pelc prihvaća Kukuljevićevo mišljenje da je Klović kao učen čovjek tražio korijen „*ili u porodici klasičkog imena, ili u zemlji klasičkoj.*”

Godine 1852. Kukuljević piše da su Klovićevi preci došli u Hrvatsko primorje kao uskoci. Kukuljević tvrdi da su dalmatinski uskoci doselili u Hrvatsko primorje „iz Arbanie, Srbije, Mačedonie i ponešto iz iste Grčke”. Mišljenja je da su i stotinjak godina nakon preseljenja iz Bosne u Vinodol potomci prebjega pred Turcima vjerovali da su njihove obitelji došle iz „Makedonije”.

Kao mogući razlog za Klovićevu makedonsku nacionalnu identifikaciju navodi da je u renesansi bio običaj da svaki učen čovjek traži svoj korijen u klasičnim zemljama. Takvo mišljenje zastupa i u studiji o Kloviću koju je napisao 1858. godine. Godine 1878. podrobnije razrađuje svoju staru hipotezu. Tako je po njegovu mišljenju kardinal Aleksandar Farnese, kao obožavatelj klasicizma i svojeg imenjaka Aleksandra Makedonskog, dao svojemu dvorskom slikaru Kloviću ime *Macedo*: „kao da je tobož Ilir i Hrvat jedno te isto što i Makedonac”.⁴⁰

Je li doista riječ o tome da je Klović boraveći u Rimu na dvoru Farneseovih (na dvoru kojih, uz kraće prekide, boravi od 1539. do smrti) odlučio svjesno retuširati svoje porijeklo utvrđujući da po ocu potječe iz drevne domovine Aleksandra Makedonskog – zato što mu antička prošlost Skjaponije nije bila dovoljno zvučna i prestižna (?) – ili jer je tek tada, na vrhuncu uspjeha, u zrelih godinama, osjetio potrebu priznati porijeklo svojeg oca? Je li mu namjera bila preko životopisca Vasarija mistificirati svoj umjetnički identitet pa je falsificirao svoje porijeklo pod utjecajem aktualnih, antikizirajućih historijskih mitova? Ili je u zrelih godinama odlučio javno priznati dvonacionalni identitet, spominjući majku Ilirku-Hrvaticu i oca Makedonca?

Ivan Golub piše da je: „U umjetničkom svijetu svoga vremena Klović (...) bio nazivan Hrvatom, bilo imenom Julius Croatus, Crovata, Coruatto, Crovatinus, bilo s naznakom de Crovacia, de Croatia”.⁴¹ Potpisao se kao Hrvat na minijaturi s prikazom Sv. Pavla rađenoj za Komentar Poslanice Sv. Pavla apostola Rimljanima (danas u Soaneš Museum u Londonu): „Julius Crovata pingebat.” Riječ je o djelu koje je radio u Perugiji (?) za svojega tadašnjeg mecenu, Venecijanca, kardinala Marina Grimanija, a datira se između 1534. i 1537./38. godine.⁴² Godine 1542. Enea Vico (iz Parme) na bakrorezu s prikazom Sv. Jurja koji je izradio prema Klovićevu crtežu zapisao je majstorovo ime kao: „Julius Crovatinus”.⁴³ Kao *Croata* bit će citiran na grafikama rađenim po njegovim predlošcima sve do smrti (na primjer na bakrorezu

Corneliusa Corta Polaganje u grob iz 1568.).⁴⁴ Vojvoda Cosimo Medici 1557. godine u pismu Lorenzu Giacominu u Rimu spominje ga kao „don Giulio Corvatto”.⁴⁵

Međutim, malo prije njegove smrti, 1576., nalazimo spomen Klovića kao Ilira („Don Ivliivs Clovivs Iliricvs inv.”) na bakrorezu Corneliusa Corta rađenu prema minijaturi Obraćanja Sv. Pavla, a tiskanu u Rimu.⁴⁶ Je li novi način tretiranja Klovićeva porijekla/nacionalnosti bio posljedicom tadašnjeg razvoja ideja ilirizma u Rimu, posebice u visokim crkvenim krugovima u kojima se Klović kretao sve do svoje smrti? Od 1570. kardinal naslovnik Zbora Sv. Jeronima (*Congregatio Sancti Hieronymi Illyricorum*) bio je Felice Peretti, budući papa Siksto V.⁴⁷

Najagilnija istraživačica hrvatskog iseljeničtva u Italiji, povjesničarka Lovorka Čoralić svojedobno je detaljno istražila venecijanske izvore za iseljenike iz Modruša i s Krka u razdoblju od kraja 15. do kraja 16. stoljeća. U venecijanskim se izvorima iseljenici iz Klovićeva zavičaja nikada ne nazivaju „Croato”, nego npr. „Schiaivone de Modrus” ili slično.⁴⁸ Nadalje, valja imati na umu da se u razdoblju 15.-16. stoljeća riječ „Croato” u venecijanskim izvorima ponajprije odnosila na iseljenike iz sjeverne Hrvatske (Kraljevina Hrvatska).⁴⁹ S tim u vezi prisjetimo se da je na karti Jadrana Giovannija Andreasa Vavasorea tiskanoj u Veneciji 1539. i 1541. godine grad Modruš pripadao Dalmaciji,⁵⁰ dok se na karti Hrvatske koju je u Veneciji 1562. godine objavio Giuseppe Moleti nalazi u „Croatiji”.⁵¹

Prisjetimo se, s tim u vezi, kako je Klović boravio od oko 1523./1524. do 1526. na kraljevskome dvoru Jagelovićevid u Budimu, do pada tog dijela hrvatsko-ugarskog kraljevstva pod Osmanlije.⁵² Je li boravak na hrvatsko-ugarskome dvoru mogao utjecati na minijaturista da se (neko vrijeme) u Italiji potpisuje kao „Crovata”? Svega dvije godine nakon Mohačke bitke, 1528., potpisao se na autoportretu sa psićem (koji se danas čuva u Beču): „Julius Clovius Croatus sui ipsius effigiator a. aetat 39 salut. 1528”.⁵³

Na kolofonu Časloslova obitelji Farnese (dovršenu 1546.) i na minijaturi Golgote iz Gabineto Disegni e Stampe degli Uffizzi (1553.), naslikanoj za Cosima I. Medicija, potpisao se kao „Julius Macedo”. Je li njegovo deklariranje makedonske narodnosti na Horae Beatae Mariae Virginis plod njegove tadašnje autopredodžbe?

Važno je prisjetiti se kako u ranome novom vijeku zapadni izvori Makedonijom zovu vrlo široko područje koje praktički seže od Epira do Lovćena. Ta „Macedonia” nije imala veze s današnjom Makedonijom, niti se iz navoda da je netko iz Makedonije u 16. stoljeću može precizno odrediti uži zavičaj te osobe.⁵⁴ Zsigurno je taj tadašnji naslov za prostor između Epira i Lovćena bio

dug antičkog tradiciji.⁵⁵ U osmanskim kronikama iz 15. i 16. stoljeća (tipičan primjer je knjiga *Osam rajskih vrtova* historiografa Idrisa Bitlisija) Makedonija se povezivala s pojmom Rumelije (koji danas zovemo Balkanom), a obuhvaćala je prostor antičke Makedonije (tj. rimske administrativne provincije Makedonije), Trakije, Epira i Tesalije. Nakon osmanskih osvajanja taj je prostor bio podijeljen na šest osmanskih sandžaka.⁵⁶

Dakako, kad govorimo o dugom trajanju pojma antičke Makedonije i bizantske teme Makedonije potrebno je imati na umu i dugo trajanje ptolomejske tradicije u renesansnoj kartografiji. S tim u vezi upozorila bih na prikaze Makedonije na nekoliko izdanja Ptolomejeva atlasa. Na tzv. petoj karti Europe Ptolomejeva zemljopisa Europe tiskana u Rimu 1490. godine (koji su priredili Domizio Calderini i Arnoldo Buckinck)⁵⁷ kao granica Makedonije i Dalmacije navodi se rijeka „Drillon” (Drim), jedan rukavac koje se ulijeva južno od Skadra u Bojanu, a drugi kod Lješa u Jadransko more. Na izdanju Ptolomejeva zemljopisa Bernardusa Sylvanusa Ebolensisa tiskanu u Veneciji 1511. Makedonija se pruža južnije od Drača.⁵⁸ Zanimljivo je primijetiti da je na tzv. devetnoj karti Europe u Moletijevu Ptolomejevom atlasu iz 1562. granica Dalmacije i Makedonije rijeka Drillon,⁵⁹ dok se na Moletijevoj tzv. novoj karti Grčke Makedonija proteže od Kotora do Grčke!⁶⁰ Na Orteliusovoj je karti istočnoga Jadrana u antici (koja zahvaća prostor Panonije i Ilirika) granica između Makedonije i Ilirika također pratila rijeku Drim, počevši od Lješa, gdje se Drim ulijeva u Jadransko more.⁶¹

Za razumijevanje naše teme valja imati na umu i kako su se u talijanskim (osobito venecijanskim i rimskim) arhivskim izvorima navodili stanovnici s područja između Epira i Lovćena tijekom novoga vijeka. Dragocjene podatke o venecijanskim useljenicima s prostora venecijanske Albanije iz zbirke *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli* u mletačkome Državnom arhivu nedavno je objavila povjesničarka Lovorka Čoralić.⁶² Ona pokazuje da se u mletačkim izvorima 17. i 18. stoljeća (ali i prije) bilježi niz časnika i vojnika, ali i civilnih osoba koje su zabilježene oznakom *de Macedonia* ili (kada je regionalna oznaka postala i prezimenom) kao *Macedonia*. Spomenuti je naziv tada označavao osobu zavičajem sa šireg područja nekadašnje mletačke pokrajine Albanije (*Albania Veneta*), ali i iz unutrašnjosti Balkana. Čoralić navodi kako se u Zadru u 17. stoljeću bilježe svećenik Primo Ivanov „Chimizza de Macedonia”, kapelan i ispovjednik u satniji albanskih mornaričkih snaga (1602.); guvernadur Nikola Summa *de Macedonia* (1627.), kapetan Nikola Njeguš *de Macedonia* (1630.) te Magdalena, udovica Marka *Macedonia* (1640.).

Čoralić je objavila oporuku i kodilic koje je u Kotoru 1767. godine napisao pukovnik Ivan Makedonija *d'oltramarini* (dokumenti se čuvaju u Istorijskom arhivu u Kotoru). Godine 1745. bilježi se satnija (*compagnia*) kapetana Andrije Makedonije, sastavni dio *Reggimento Voinovich*.⁶³ Čoralić je upozorila i na dokument iz 1714., iz iste venecijanske arhivske zbirke, koji sadrži podatke o satniji koju je predvodio kapetan Luka Makedonija (*Macedonia*).⁶⁴

Međutim, valja imati na umu da se uz pojam *Macedonia* u mletačkim izvorima novog vijeka koristi za useljenike iz Mletačke Albanije i izraz „*de Albanija*”.⁶⁵ Ponekad ga venecijanski notari miješaju s pojmom Makedonija, jer je on za njih tada zahvaćao praktično isti prostor.⁶⁶

Također, kada razmišljamo o Klovićevu makedonstvu, treba se prisjetiti da je u njegovo vrijeme bilo u modi, posebno kod dalmatinskih humanista u Italiji, pozivati se na neko svoje egzotično podrijetlo. Primjerice, u 16. stoljeću neki, poput španjolskog admirala dubrovačkog porijekla Petra Ivelje Ohmučevića, sebi prisvajaju bosansko plemstvo,⁶⁷ kako bi njihova javna pojava dobila na vrijednosti.⁶⁸

Janus Panonius (Ianus Pannonius, poznat i pod imenom Ivan Česmički, 1434.-1472.) pridodao si je „prezime” u skladu s talijansko-humanističkim oživljavanjem podrijetlovno rimskoga toponima *Pannonia*. Poslije njega, od 60-ih godina 15. stoljeća slijedili su ga svi ugledniji ugarski učenjaci tako da je u to vrijeme – piše Tibor Klaniczay – antroponim *Pannonius* bio više sinonim ugledništva, nego prostora.⁶⁹

Prisjetimo se i „slučaja” Jurja Dragišića, filozofa i teologa iz Srebrenice (Georgius Benignus de Salvatis, de Argentina, de Bosnia, Macedo, de Feliciis, Dobretić, Dobrotić, oko 1445.-1520.) koji se poput Klovića za života regionalno/teritorijalno deklarirao na nekoliko načina potpisujući se „de Bosina”, „Georgius de Argentina”, „Georgius Grecus de Bosnia”, „Georgius Macedonus” i kao „Giorgio Raguseo”.⁷⁰

DRUGI SLUČAJ: ANDRIJA MEDULIĆ

Mnoge zamke čekaju povjesničare koji se bave etimološkim i etničkim značenjima nadimaka naših slavni umjetnika Schiavona.

Ipak, za jednog od umjetnika Schiavona pouzdano znamo da je imao roditelje različita etničkog porijekla. Bio je to Andrea Meldola (Andrea Schiavone, Andrea Meldola, Nadin ili Zadar oko 1500.-Venecija, 1563.), poznatiji u hrvatskoj historiografiji pod pohrvaćenim

imenom Andrija Medulić. Bio je sin integriranog Talijana, vojnog časnika, Simeonea iz Mela (Meldole) u Emiglii Romagni i majke Zadranske, koja je bila u rodu s pjesnikom Zoranićem.

Rabio je dva imena na svojim umjetničkim djelima: Andrea Meldola i Andrea Schiavone. Ponekad se deklarirao toponimom Meldola (koji upućuje na mjesto iz kojega mu je otac bio rodom), a ponekad se potpisivao Schiavone.⁷¹

Kako nije rabio nadimak po vlastitu rodnom mjestu, ne možemo ga svrstati u kategoriju umjetnika kojoj pripadaju Pietro Vanucci (poznatiji kao Pietro Perugino) i Paolo Cagliari (poznatiji kao Paolo Veronese). Blaža Jurjeva zvali su Trogiranimom, premda je rođen u Lapcu, a bokeljsko-dubrovačkog slikara Lovru Dobričevića koji se rodio u Prčanju do njegove smrti zvali su „Lorenzo di Cataro”.⁷² Francesca Lauranu najčešće su nazivali prema njegovu rodnom gradu (Laurana, Vranjanin)⁷³, a rijetko „Francesco da Zara” ili „Francesco da Venezia”.

Je li Andrea Meldola bio Talijan skjavonskog porijekla, kako piše pjesnik Giulio Cesare Gigli rodnom iz Brescije u knjižici naslova *La Pittura trionfante scritta in quattro capitoli, e consacrata al molto illustro, e generoso Signore Daniel Nys*, objavljenoj 1615. godine u Veneciji?⁷⁴

Gigli u *Pittura trionfante* opisuje alegoriju Slikarstva kako na poljani punoj cvijeća predvodi kvadrigu iza koje stupaju slikari raznih narodnosti. Za našu je temu zanimljiv dio traktata u kojem Gigli spominje Meldolu. Citiram ga u hrvatskome prijevodu: „Jedan radoznalac upita: ‘Reci mi, tko su ovi, koji ovim tegobnim putem sliede Gospođu, ne mareći za poteškoće i za sav trud’. A znanac mu odgovori: ‘To je glasovito i plemenito Slikarstvo, za kojim koracaju ljeti i zimi, danju i noću bezbrojni sljedbenici. Ali ih među njima ima veoma malo, koji ga dostižu. Kazat ću ti što znam o svakom pojedincu, što kraće budem mogao. Svi su Talijani. A prvi, koji ide i koji je tako blizu, da se gotovo dotiče kola, jest onaj veliki starac, koji je došao iz Ilirije, pa su ga zbog toga zvali Schiavone, iako je uvijek živio u Mlećima...’.”⁷⁵

Za Giglija je Meldola istodobno i Talijan i Schiavon iz Ilirije.⁷⁶ S tim u vezi prisjetimo se kako Mavro Orbini 1601. godine u *Kraljevstvu Slavena* poseže za Ilirima i Tračanima kao prastanovnicima Ilirika i Trakije, želeći u okviru onodobnih ranomodernih nacionalnoidentitetskih konstrukcija svojem slavenkom narodu osigurati legitimaciju porijekla i prostor teritorijalne i nacionalne ekspanzije. Ipak držim da se razmišljajući o Giglijevu citatu – osobito o izjavi: *Svi su Talijani*. – na prvom mjestu valja prisjetiti tada dominantne političke premise mletačkog *henetizma* po kojoj su Mlećani dužni vladati narodima koje su osvojili. Temelje ranonovovjekovna

mletačkog *henetizma* uspostavili su u 15. stoljeću historičari Bernardo Giustinian, Marin Sanudo i Marc'Antonio Sabelico, a prisutan je i u historiografiji Koriolana Cippica, Sabelicova prijatelja.⁷⁷

Slikar i historiograf Carlo Ridolfi u knjizi *Le Meraviglie dell'arte ovvero le vite degli illustri pittori veneti e dello Stato* objavljenoj u Veneciji 1648. godine, u poglavlju *Vita di Andrea Schiavone Pittore*, nalazi u njegovu specifičnu likovnom izrazu odraz „instinkta njegove nacije” („istinto della sua nazione”).

Marco Boschini pišući o Meldoli 1660. godine u *La carta del Navegar Pitoresco*⁷⁸ naziva ga „quel terribile Andrea, quel gran Schiaon.” A ovako opisuje njegov način slikanja:

„*Che le rende teror, le fa spavento
Con furia tal de machia, e colorito
E resulta pratica, e maniera
Che non fu vista mai cosa si fiera
Né ghe xe muodo da portarla in scirto.*”

Za mletačke je historiografe Carla Ridolfija i Marca Boschinija Meldola bio Slaven, Hrvat, i to s instinktom svojega naroda. Slaveniziranje slikara Meldole, sina talijanskog vojnika, u djelima Giglija, Ridolfija i Boschinija u drugoj trećini 17. stoljeća nije neobično. Mnoge su se obitelji doseljene iz Italije u 16. stoljeću, poput Cavagnina, Capogrossa ili Marchijevih već u prvim naraštajima slavenizirale.

Iako je teško iz današnje perspektive objasniti na koji je nacionalni kvalifikativ Ridolfi mislio 1648. godine kada je napisao za Meldolu da pokazuje u slikarstvu „hrvatski nacionalni instinkt”, u historiografiji 19. i 20. stoljeća bilo je više pokušaja da se interpretiraju Ridolfijeve riječi. Tako je ugledan zagrebački povjesničar umjetnosti Artur Schneider pretpostavio da je Ridolfi pod nacionalnim instinktom mislio na Medulićevu smjelost u slikarstvu.⁷⁹

Držim da za razumijevanje nacionalnog kvalifikativa koji je upotrijebio Ridolfi valja imati na umu da potkraj 16. i tijekom 17. stoljeća dolazi u historiografiji do sistematizacije europskih stajališta o nacionalnostima, na način da su se njihova pojedina karakterna obilježja i psihološke dispozicije „distribuirali u fiksnoj razdiobi” (kako piše Joëpp Leerssen). Jedan je od najznakovitijih primjera za ovu temu u historiografiji književnosti 17. stoljeća, kažu, knjiga *La Poétique* francuskog liječnika, humanista i dramatičara Hippolyta-Julesa Pileta de Le Mesnardièrea iz 1639. godine. Autor u njoj donosi opsežan popis „nacionalnih” karakternih osobina, kojima bi dramatičar trebao karakterizirati Nijemce, Talijane i druge europske narode. Karakter se nacije tada podrazumijevao u smislu „esencijalne naravi”, kao osnovna predispozicija koja motivira ponašanje njezinih pripadnika.⁸⁰

Uspoređivanje povijesnih Meldolinih karakterizacija u umjetničkoj historiografiji od 16. stoljeća do naših dana omogućuje da se uoči *long durée* povezivanja njegove umjetnosti s „nacionalnim instinktom”. Činjenica da je upravo kod Meldole Ridolfi prepoznao „nacionalni instinkt” imala je snažna odjeka u historiografiji od Kukuljevićeva vremena do razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata.⁸¹ Podsjetit ću da je upravo ime ovoga slavnog manirističkog slikara uzela 1908. godine za naziv svojega društva skupina dalmatinskih umjetnika, koji su se prozvali Medulićevcima.⁸²

TREĆI SLUČAJ: NICOLO DELL'ARCA

Prvi likovni umjetnik Schiavon koji je spomenut kao osoba „barbarskih navika” u umjetničkoj historiografiji bio je ranorenesansni kipar Nicolo dell'Arca (Bari(?), oko 1435. – Bologna, 1494.), suautor grobnice Sv. Dominika u Bologni. Nadimak Dell'Arca dobio je po svojem najvažnijem sačuvanom djelu, grobnici osnivača dominikanskog reda.⁸³ U dokumentima se navodi kao „Nicolaus de Apulia”, „Nicolaus quondam Antonii de Apulia”, „Nicolaus de Bari de la Puglia”, a 1493. god. kao „Nicolo de Ragusa”. Suvremeni kroničari zvali su ga „Niccolo Dalmata” ili Schiavone. Neki pretpostavljaju da je bio rodom iz Dubrovnika, odakle bi bio došao u Bari. Premda je kipar za sebe tvrdio da je došao „de partibus Apuliae”, jedan je kroničar zapisao kad je umro, da je umro „Niccolo Schiavon Dalmata”.⁸⁴

Netom nakon što što je umro, krajem 15. – početkom 16. stoljeća dominikanac Girolamo Borselli (koji ga je držao za Schiavona) opisujući njegovu (tešku?) narav i maštovit umjetnički izraz piše „*fantasticus erat et barbarus moribus*”.⁸⁵

Cherubino Cherardacci (koji ga je također držao za Schiavona) 1573. godine u rukopisnoj će ga *Historiji Bologne* opisati kao čovjeka „seljačkih običaja”, k tomu nestrpljiva i bez čovječnosti.⁸⁶ Možemo li temeljem navoda iz Cherardaccijeve kronike donositi zaključke kakav je zapravo bio Niccolo dell'Arca kao čovjek? Podsjetimo se kako su u talijanskoj književnosti Schiavone od 16. do 18. stoljeća ponekad prikazivali kao dobroćudne i hrabre ljude, ali često kao proždrljive, poročne, surove i krute ljude.⁸⁷ Ove posljednje ne baš neke laskave identitetske osobine često su se za Schiavone upotrebljavale u historiografiji i književnosti, a proizlazile su iz konstrukcije njihova identiteta na temelju tadašnjih historiografskih mitova, ideologema i stereotipova odnosno imago tipova.

Za razumijevanje simboličkog značenja Nikolinih „seljačkih običaja” i „barbarizma”, o kojima piše Cherubino Cherardacci u svojoj Kronici, potreban nam

je uvid u dosadašnja interdisciplinarna istraživanja kontekstualne ovisnosti spomenutih stereotipova (imago tipova) o Skjavonima i Ilirima kao elemenata složenih međunacionalnih uzajamnih veza i značenjski modificirajućih estetskih struktura.⁸⁸ Primjerice, Šižgorić u svojem traktatu iz 1487. spominje da se kvalifikativ „*feritas*” (divljaštvo) još od antičkih vremena pripisivao ilirskom narodu Getima odnosno Gotima.⁸⁹ Rimski pisac, gramatičar i antikvar Aulo Gelijs (Aullus Gellius, oko 125. – iza 180., najpoznatiji po djelu *Atičke noći* (*Noctes Atticae*)), kojega citira Marko Marulić, priča da je pogled u Ilira bio tako strašan i fascinantan da su mogli njime ubiti čovjeka. Riječ je o identitetskom stereotipu o ilirskom karakteru, koji je sasvim u stilu Ilira kao brđanskog plemenika. Ukratko, od vremena Ilira u historiografiji su se za stanovništvo Balkana uvriježile koristiti sljedeće mentalitetne oznake: divlja hrabrost, ratnička violentnost, junaštvo i lukavstvo. Stoga nije slučajno da je slavni antropolog Dinko Tomašić bio mišljenja (1937.) da se temeljna osobina dinarskog čovjeka od prapovijesti do naših dana očitovala u njegovoj snažnoj ratničkoj naravi.⁹⁰

Opće je poznato kako su nacionalne karakterizacije o Skjavonima bile podložne kontekstu, povijesnom trenutku i diskurzivnom ustroju.⁹¹ S tim u vezi valja se zapitati i sljedeće: govorili li činjenica da se u 16. stoljeću u Italiji drukčije pristupalo Klovićevu „makedonstvu” i „skjavonstvu” Nicole dell’Arca o postojanju stereotipnoga civilizacijskog limesa, po kojem bi sjeverne i zapadne obale Mediterana bile jedini pravi sljednik antičkog svijeta, dok bi one istočne i južne bile isključene iz toga svijeta?

Pitanje tko je sve u 16. stoljeću i iz kojih razloga držao da su Schiavoni sljednici Latina, njihove kulture, naslijeđa i uljudnosti, a tko nije, veoma je kompleksna tema i dotiče se onodobnih razmišljanja o granici između antičkoga i „barbarskog” svijeta.⁹²

Ne zaboravimo spomenuti da se termin „*barbaro*” u 15. i 16. stoljeću često primjenjivao na one koji nisu poznavali latinski jezik,⁹³ dakle ne samo na stanovnike koji su potjecali s balkanskih prostora.⁹⁴ S tim u vezi prisjetimo se kako je talijanski pjesnik Lodovico Carbone pišući o Ianusu Pannoniusu izjavio da se taj renesansni pjesnik i biskup iz Pečuha naučivši latinski od čuvenoga humanista Guarina iz Verone oslobodio barbarstva, kao i drugi njegovi učenici, koji su potjecali „ex Pannonia, Bohemia, ex Dalmatia, ex Illyrico, ex Britania”. Prisjetimo se riječi kojima je tadašnji firentinski vladar Cosimo Medici komentirao neki Pannoniusov nastup: „il da più ignuno oltramontano a chi egli avesse parlato.”⁹⁵ Naziv *ultramontanac* (prema nekim tumačenjima: onaj koji dolazi iza Alpa), koji

vojvoda Cosimo Medici povezuje uz Ivana Česmičkog, u historiografiji druge polovine 15. stoljeća često je označavao gruba, divljeg čovjeka barbarskih navika.⁹⁶ Međutim, jednako tako, valja se podsjetiti kako su u vrijeme intenzivnog trajanja mletačko-osmanskih ratova početkom ranoga novog vijeka visoki časnici s istočnog Jadrana pripadali elitnoj pješačkoj jedinici u mletačkim prekomorskim postrojbama nazvanoj *Fanti Oltaramarini*. Zapovjednici postrojbi „prekojadranačaca” (u činu pukovnika) često su bili potomci uglednih dalmatinskih i bokeljskih plemićkih obitelji (poput obitelji Begna, Nassi, Detrico, Fenzi i Difnico, a nerijetko odvjetci građanskih odnosno pučanskih obitelji (poput članova obitelji Kumbat iz Kaštela).⁹⁷

* * *

Razmotrivši iz historiografskoga i kulturološkog rakursa karakterne osobine povezivane u historiografiji uz Andreu Meldolu i Nicolu dell’Arcu, preuzete iz tada raspoloživa fluktuirajućeg repertoara skjavonskih osobina, biva nam jasnije kako su uz njih povezivani oni isti stereotipi koji su se u književnosti, historiografiji i političkom diskursu stoljećima pridavali Ilirima, Slavenima, Dalmatincima i Hrvatima. To su i danas dobro poznati stereotipi i identitetske fantazije o kolektivnoj osobnosti, o rasnim, društvenim ili kulturnim osobinama navedenih zajednica.⁹⁸ Tvrdnje o grupnim zasebnostima umjetnika Schiavona ili Dalmata što proizlaze iz njihova genotipa ili fenotipa i ideologemi, ili o „nacionalnom” karakteru koji dolazi do izražaja u umjetničkom stilu pojedinih umjetnika Schiavona,⁹⁹ tipična su posljedica njegovanja historijskih mitova unutar historiografije.¹⁰⁰ Možemo zaključiti kako je za razumijevanje historiografskih identiteta naših umjetnika Schiavona tijekom stoljeća neophodno potrebno poznavati recepcijske učinke historiografskih imago tipskih predodžbi od vremena njihova stvaranja do danas.

Međutim, ostaje neodgovoreno pitanje je li konstrukcija identiteta Julija Klovića u kritičkoj fortuni tijekom 16. stoljeća zaista ogledalo historiografskih mitova o povijesnom prostoru Skjavonije i Makedonije? Ili je, možda, njegov otac potjecao s prostora između Lovčena i Epira, koji su u 16. stoljeću često u historiografiji i izvorima nazivali Makedonijom? Bojim se da ćemo za konačnim odgovorima na dva posljednja pitanja koji bi bili potkrijepljeni arhivskim faktima o porijeklu njegove obitelji ipak trebati i dalje tragati.

Bilješke

- ¹ Članak je nastao u okviru znanstvenoistraživačkog projekta „Istočnojadranske umjetničke teme: umjetnost, politika, maritimno iskustvo”. Zahvaljujem kolegicama dr. Lovorki Čoralić i dr. Zrinki Blažević na brojnim korisnim savjetima. Ovom sam se temom bavila u radu IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Sulla traccia dell'identità storica, culturale e artistica degli artisti Schiavoni: cenni dalla storia della ricezione nei secoli XVI e XVII, izlaganje na međunarodnom znanstvenom skupu *Marin Držić i naše doba*, Dubrovnik, rujna, 2008. (Rad je bio objavljen 5. veljače 2012. na web-stranici Edizioni digitali del CISVA, <http://www.viaggioadriatico.it/viaggi-ADR/notizie/letterarie/nuova-pubblicazione-edizioni-digitali-del-cisva-sulla-traccia-dell-identita-storica-culturale-e-artistica-degli-artisti-schiavoni-cenni-della-storia-della-sua-ricezione-nei-secoli-xvi-e-xvii-ivana-prijatelj-pavicic-traduzione-dal-croato-a-cura-di-nicole>). Vratila sam se temi u članku IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Skupo plaćeni Klovici, *Jutarnji list*, Magazin, 29. prosinca 2012., 64-65.
- ² LOVORKA ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001., 81-83.
- ³ LOVORKA ČORALIĆ (bilj. 2), 89-91.
- ⁴ LOVORKA ČORALIĆ (bilj. 2), 89-91, pokazuje da se u talijanskim izvorima za doseljeno stanovništvo iz zaleđa koriste nazivi Sclavus ili Sclavonus te oznake „de Slavonia”, „de Dalmatia” ili „de partibus Illire”, dok se iseljenici iz urbanih sredina u pravilu označavaju prema gradovima iz kojih potječu. O uporabi termina Schiavonia, Ilirik i Dalmazia u kartografiji ranoga novog vijeka te onodobnoj prostornoj i kulturološkoj percepciji Dalmacije kao historijsko-geografske i kulturne regije vidi dva rada objavljena u zborniku radova znanstvenog skupa *Dalmacija u prostoru i vremenu, Što Dalmacija jest, a što nije?*, Zadar, 14.-16. lipnja 2012. Vidi: LENA MIROŠEVIĆ, Dalmacija kao historijsko-geografska i vernakularna regija, u: *Dalmacija u prostoru i vremenu. Što Dalmacija jest, a što nije? (zbornik radova)* (ur. Lena Mirošević, Vera Graovac Matassi), 7-10. Koliko su onodobne kartografske reprezentacije Dalmacije očitovale različite imperijalne, vojnostrateške, kulturne, konfesionalne ili ekonomske interese vidi: DUBRAVKA MLINARIĆ, Stare karte Dalmacije promatrane kroz prizmu neokartografiju: čitanje povijesno-geografskih reprezentacija 16. i 17. stoljeća, u: *Dalmacija u prostoru i vremenu. Što Dalmacija jest, a što nije? (zbornik radova)* (ur. Lena Mirošević, Vera Graovac Matassi), 89-100, 371.
- ⁵ U *Enciklopediji hrvatske umjetnosti* 1996. Ivan Matejčić potpisuje bibliografsku jedinicu o umjetnicima Schiavonima u kojoj piše: „SCHIAVONI, u renesansi i baroku čest naziv za Hrvate (Slavene) koji su djelovali u Italiji. Nosili su ga i mnogobrojni naši umjetnici u razdoblju 15-18. st. Najpoznatiji među njima su: kipar i graditelj Juraj Matejev Dalmatinac (maestro Giorgio Schiavo), slikar J. Čulinović (Giorgio Schiavone), kipar Niccolo dell'Arca (Nicolo Schiavone), intarzyst Sebastiano da Rovigno (Sebastiano Schiavone), slikar F. Benković (Federico Bencovich Schiavone)”. IVAN MATEJČIĆ, Schiavoni, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 2., Novi-Ž, Zagreb, 1996., 216.
- ⁶ U razdoblju od 15. do 18. st. Hrvati su sačinjavali tzv. supralokalnu odnosno protonacionalnu (prednacionalnu) zajednicu pripadnici koje su obitavali ponajviše na prostoru Mletačke Republike, Turskog te Habsburškog Carstva. Vidi tumačenje hrvatske etničke zajednice prije 19. stoljeća u: NIKŠA STANČIĆ, Kontroverze o naciji i nacionalizmu: Hrvatska i Europa od političkog do etno-nacionalizma i natrag. Nacija i nacionalizam u fokusu društvenog i znanstvenog interesa, u zborniku skupa *Povijesno naslijeđe i nacionalni identiteti*, Opatija, 2006., 22-29.
- ⁷ Konstrukcija njihova identiteta bila je ogledalo historiografskih mitova o narodnosnoj samosvojnosti, tako i povijesnom prostoru Dalmacije odnosno Skjavnije uz koji su bili povezivani pojedini ideologemi i stereotipi. O tome vidi RADOSLAV KATIČIĆ, O podrijetlu Hrvata, u: *Hrvatska i Europa, Kultura, znanost i umjetnost, Srednji vijek (VII-XII. stoljeće)*, *Rano doba hrvatske kulture*, (ur.) Eduard Hercigonja, Zagreb, 1997., 149; ZRINKA BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb, 2008.; ISTA, Između komunalnog patriotizma i protonacionalnog univerzalizma: identitetski modeli u ranomodernoj dalmatinskoj historiografiji, u *Städtische Kultur in Dalmatien. Die Genese eines europaischen Kulturraums*, zbornik simpozija održana u Bonnu, 9.-13. X. 2006., tiskana zajedno s radovima sa simpozija *Dalmatien als europaischer Kulturraum: Beitrage zu den Internationalen wissenschaftlichen Symposien „Dalmatien als Raum europaischer Kultursynthese”*, održana u Bonnu, 6.-10. X. 2003., (ur.) Wilfried Potthoff, Aleksandar Jakir, Marko Trogrlić i Nikolaos Trunte, Split, Filozofski fakultet, 2010., 93-129. Spomenula bih i knjigu JOHNA V. A. FINEA JR. (premda je mnogi povjesničari drže nepouzdanom i kontroverznom), *When Ethnicity did not-matter in the Balkan: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in Medieval and Modern Periods*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2006., 276-285.
- ⁸ U rječnik imagologije termin je uveo Manfred S. Fischer. Vidi: MANFRED S. FISCHER, Komparativistička imagologija. Za interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava, u zborniku radova *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, (priredili) Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Zagreb, 2009., 37-56.
- ⁹ CLIFFORD GEERTZ, *Tumačenje kultura*, 1-2, Beograd, 1998.
- ¹⁰ ZRINKA BLAŽEVIĆ (bilj. 7), 2008., 45-51; ISTA (bilj. 7), 2010., 98-99; KATARINA LUKETIĆ, *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb-Mostar, travanj 2013., 15.
- ¹¹ NIKICA KOLUMBIĆ, Humanistički krugovi kao čimbenici nacionalne i europske duhovne integracije, u: *Hrvatski humanizam. Dubrovnik i dalmatinske komune*, Dani Hvarskog kazališta, XVII. (1991.), 23-26.
- ¹² JOSIP VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb, 2002., 26.
- ¹³ NIKICA KOLUMBIĆ (bilj. 11), str. 22; ZRINKA BLAŽEVIĆ (bilj. 7), 2008., 117-125 i ISTA (bilj. 7), 2010., 102-109. ISTA (bilj. 7), 2010., 100, upozorava da je *ilirizam* „diskurzivni proizvod južnoslavenske grane humanističke *res publica litteraria*” angažirane od kraja XV. stoljeća na projektu simboličkog konstruiranja ilirskog (trans)nacionalnog identiteta”.

- ¹⁴ O Pribojeviću vidi: NIKICA KOLUMBIĆ (bilj. 11), 23; MIROSLAV KURELAC, Vinko Pribojević i njegovo djelo, u: VINKO PRIBOJEVIĆ, *O podrijetlu i slavi Slavena*, prev. V. Gortan i P. Knezović, (priredio) Miroslav Kurelac, Zagreb, 1997., 9-44; ZRINKA BLAŽEVIĆ (bilj. 7), 2008., 128; ISTA (bilj.7), 2010., 109-118.
- ¹⁵ O izjednačavanju Saramata sa Slavenima vidi ZRINKA BLAŽEVIĆ, Rethinking Balkanism: interpretative challenge of the early modern illyrism, *Études Balkaniques*, 1 (2007.), 98.
- ¹⁶ „Činjenica dakle, da se materinski jezik Makedonaca razlikovao od zajedničkog govora čitave vojske Aleksandra Velikoga, naime, od grčkog, kako zaključujemo, jasno pokazuje, da se Makedonci nisu ubrajali u Grke”. VINKO PRIBOJEVIĆ (bilj. 14), 1997., 62, 142. O toj temi vidi ZRINKA BLAŽEVIĆ (bilj.7), 2010., 112-113.
- ¹⁷ MAVRO ORBINI, *Kraljevstvo Slavena*, Golden Marketing i Narodne novine, Zagreb, 1999. O Orbinijevu djelu kao jednom od najvažnijih djela hrvatske i drugih južnoslavenskih historiografija vidi: ZRINKA BLAŽEVIĆ (bilj. 7), 2010.; „Kraljevstvo Slavena” *Mavra Orbinija – (re)produkcijski okviri i recepcijski horizonti u četiristoljetnom trajanju*, zbornik znanstvenog kolokvija koji su 5. XI. 2001. organizirali Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, *Radovi*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 43 (2011.). Kako ističe Zrinka Blažević u predgovoru zbornika Orbini je „sintetizirao književne i ideologijske modele europske, osobito poljske i njemačke ‘nacionalne’ historije... s tradicijom kasnohumanističke dalmatinske historiografije (Juraj Šižgorić, Vinko Pribojević)” (ZRINKA BLAŽEVIĆ, Predgovor, 11-12).
- ¹⁸ JOHN V. A. LINE JR. (bilj. 7), 416.
- ¹⁹ Šibenčanin, titularni bosanski biskup Ivan Tomko Mrnavić (1579.-1637.) tvrdio je da je Skenderbeg slavenskog porijekla. JOHN V. A. FINE, JR. (bilj. 7), 421.
- ²⁰ KRZYSTOF USAKIEWICZ, Alexander the Great as a Multicultural Hero, u *Macedonia: land, region, borderland*, Warszawa, 2013., *Colloquia Balkanica* 2 (2013.), (ur.) Jolanta Sujecka, 255-284.
- ²¹ O humanističkome dalmatinskom nacionalno-identifikacijskom ideologemu (koji Zrinka Blažević naziva *ilirizmom*) vidi: ZRINKA BLAŽEVIĆ (bilj. 7), 2010., 100-101.
- ²² Kaptol Sv. Jeronima koristi kao „dokazno sredstvo” Luciusovu kartu *Illyricum Hodiernum*, kod koje je u naslovu jasno da se Ilirik ili „Sclavonia overo Schiavonia” dijele na četiri pokrajine: Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju i Bosnu. Vidi: MIROSLAV KURELAC, „Illyricum hodiernum” Ivana Lučića i ban Petar Zrinjski, *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 6 (1969.), 151.
- ²³ ZRINKA BLAŽEVIĆ (bilj. 7), 2010., 100-101, ilirski ideologem definira kao „povijesno određeni pojmovni ili značenjski kompleks intertekstualnog karaktera i velikog performativnog potencijala, koji istodobno tematizira i „proizvodi” zajedničko porijeklo, jezično jedinstvo, teritorijalnu rasprostranjenost i iznimne kvalitete Ilira, različito identificiranih unutar etničkoga opsega slavenstva.”
- ²⁴ Giorgio Vasari u drugom je izdanju *Života slikara* (1568.) zapisao: „Naque (1498.) costui nella prouincia di Schiauonia, o uero Coruatia, in una villa detta Grisone, nella Diocesi di Madrucci.” Pretpostavlja se da Vasari duguje ovako precizan zapis mjesta rođenja, gdje je navedena civilna (Hrvatska) i crkvena (modruška dijeceza) pokrajina i mjesto (Grižane) – priopćenju samog Julija Klovića.
- ²⁵ MILAN PELC, *Fontes Cloviniane. Julije Klović u dokumentima svoga doba*, Zagreb, 1998., 68.
- ²⁶ Na kolofonu časoslova Farnese zapisano je: „Julije Klović Makedonac izrađuje ovaj spomenik za svoga gospodara, kardinala Aleksandra Farnesea, 1546” (hrvatski prijevod izvornika).
- ²⁷ MILAN PELC (bilj. 25), 78-79.
- ²⁸ U Četvrtom razgovoru o slikarstvu (vođenu u Rimu 1538. godine) Francisco de Hollanda piše: „odlučih se podsjetiti D. Julija od Makedonije, kardinalovog komornika”. Citirano prema: MILAN PELC (bilj. 25), 43. Julija od Makedonije u tom će tekstu spomenuti još nekoliko puta, MILAN PELC (bilj. 25), 44, 47. Pelc ((bilj. 25), 53) ovako tumači zašto Hollanda Klovića zove Makedoncem: „u prvom redu valja shvatit kao aluziju na sitnoslikarevu ne samo umjetničku nego i rodoslovnu ukorijenjenost u tlo antike.”
- ²⁹ MILAN PELC (bilj. 25), 76. Spomenimo da Pelc takav način njegova potpisivanja naziva „neantikiziranim”.
- ³⁰ Citirano prema: VALERIJA MACAN, *Giorgio Giulio Clovio, ovvero l'ultima stagione dell'arte della miniatura* (doktorska disertacija), Pontificia Università Gregoriana, Facoltà di Storia e dei Beni culturali della Chiesa, Rim, 2010., str. 56. Na grafikama rađenim prema Klovićevim djelima pojavljuje se oznaka: „Don Iulio Clovio de Crouacia inven(tit).” Citirano prema: VALERIJA MACAN, nav. dj., 132.
- ³¹ Sonet je naslovljen „A Don Giulio Coua pittore”. Riječ je o stihovima:
„Makedoniji vidim ne bje dosta
Što Aleksandar iz nje je jedini
Već i Julija još bez premca rodi.” (MILAN PELC (bilj. 25), 14).
- ³² Citirano prema: VALERIJA MACAN (bilj. 30), 2010., 61.
- ³³ MILAN PELC (bilj. 25), 78-79.
- ³⁴ Klović u oporuci geografski locira svoja nepokretna dobra u Dalmaciji i Skjavoniji („Dalmatia sive Schiavonia”). S tim u vezi prisjetimo se kako je Maria Cionini Visani u članku o Kloviću iz 1971. godine držala umjetnika Dalmatincem, prihvaćajući o tom pitanju mišljenje Arnolfa Bacoticha. MARIA CIONINI VISANI, Un itinerario nel manierismo italiano. Giulio Clovio (1), *Arte Veneta*, 25 (1971.), 122.
- ³⁵ Citirano prema: VALERIJA MACAN (bilj. 30), 84.
- ³⁶ Citirano prema MILAN PELC (bilj. 25), 36.
- ³⁷ MILAN PELC (bilj. 25), 68.
- ³⁸ „Georgio Iulio chierico clerouichio de’ crouatia”, citirano prema: VALERIJA MACAN (bilj. 30), 161.
- ³⁹ Zahvaljujem za pomoć u filološkoj analizi uglednom kolegi Luci Guglielminu, konzervatoru djelatnu pri Settore culturale u Commune di Torino.

- ⁴⁰ IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb, 1858., 175. O toj temi vidi: IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ (bilj. 1), 2008.-2012a; ISTA (bilj. 1), 2012b, 64-65.
- ⁴¹ IVAN GOLUB, Juraj Julije Klović Hrvat (1498-1578) Georgius Iulius Clovius Croata, *Peristil*, 17-18 (1973/74.), 75-77. O povijesnom hrvatskom identitetu na području Kvarnera i Like vidi: JOHN V. A. FINE JR. (bilj. 7). Autor uočava povezivanje pojma „hrvatski” s vojskom, zakonodavstvom te se osvrće na titulu hrvatskog bana. O manjkavosti njegova pristupa ovoj temi vidi recenziju NEVENA BUDAKA objavljenu u: *Reviews, Journal*, Cambridge, 206., 187, <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=8033248>. O Vinodolu Mavro Orbini (1601.) inspiriran kronikom popa Dukljanina piše: “Kraj okružen vodama koje teku s planina, pa skreću na jug i uviru u more prozva Primorjem, a onaj drugi, koji presijecaju vode što teku na sjever i uviru u Dunav, nazva Srbijom. Primorje zatim podijeli na dvije pokrajine. Kraj od Dalme, gdje tada kralj stolovaše i gdje bijaše održan sabor, pa do Valdevina, to jest Vinodola, prozva Bijelom Hrvatskom, koja se također zove i Donja Dalmacija. (...)” Vidi MAVRO ORBINI (bilj. 17), 277. Pavao Ritter Vitezović je pak bio mišljenja ukoliko su Slaveni identični Hrvatima, onda su sva područja u sastavu Kraljevstva Slavena zapravo dijelovi Hrvatske. ZRINKA BLAŽEVIĆ, Intertekstualni odnosi između Orbinijeva *Kraljevstva Slavena* i latinskih historiografskih djela Pavla Rittera Vitezovića, *Radovi* 43 (2011.), 97.
- ⁴² MARIA CIONINI-VISANI (bilj. 34), 114-119; IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, *Julije Klović, Ikonografske studije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., 23-24; ELENA CALVILLO, Romanità and Grazia: Giulio Clovio's Pauline Frontispices for Marino Grimani, *The Art Bulletin*, sv. LXXXII (June 2000), br. 2, 280-297; ISTA, *Imitation and Invention in the service of Rome: Giulio Clovio's Works for Cardinals Marino Grimani and Alessandro Farnese*, doktorska disertacija, John Hopkins University, Baltimore – Maryland, 2003., VALERIJA MACAN (bilj. 30), 2010., 16-17.
- ⁴³ MILAN PELC, Svijet Julija Klovića, u: *Julije Klović najveći minijaturist renesanse* (katalog izložbe), Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, prosinca 2012. – siječanj 2013., 37.
- ⁴⁴ MILAN PELC (bilj. 43), Kat 36, Kat 37, 212-115.
- ⁴⁵ IVAN GOLUB, Julije Klović Giulio Clovio Croata istraživanje, u: *Časoslov Farnese s minijaturama Julija Klovića*, Zagreb – Graz, 2001., str. 134. IVAN GOLUB (nav. dj., 130, bilj. 62, 217) spominje da je na izvornoj Klovićevoj grobnoj ploči bilo napisano „De Croatia”.
- ⁴⁶ MILAN PELC (bilj. 43), Kat. 39, 218-219; IVANA MANCE, *Zercalo naroda. Ivan Kukuljević Sakcinski: povijest umjetnosti i politika*, Zagreb, svibanj 2012., str. 166-167.
- ⁴⁷ O razvoju ilirizma kao ideološke platforme unutar posttridentinske protureformacijske crkve vidi: ZRINKA BLAŽEVIĆ (bilj. 15), 2007., 102; ISTA (bilj. 7), 2008. Pored Ilirskog zavoda Sv. Jeronima u Rimu, u Bologni je 1553. osnovan *Collegium Hungarico-Illyricum*. Ilirski kolegij u Loretu (*Collegium illiricae iuventutis in civitate Lauretana*) osnovao je papa Grgur XIII. (1572.-1585.).
- ⁴⁸ LOVORKA ČORALIĆ, Senjani u Veneciji od 15. do 18. stoljeća, *Senjski zbornik*, sv. 20 (1993.), 79-120; ISTA, Iseljavanje stanovnika Modruša i njihov život u Veneciji, *Senjski zbornik*, sv. 21 (1994.), 79-100; ISTA, (bilj. 2), bilj. 297, 402, 454, 542.
- ⁴⁹ Giorgio Vasari navodi u Klovićevu životopisu (1568.) da je slikar bio rodom iz modruške biskupije. O Senjanima i Modrušanima u Veneciji vidi radove LOVORKE ČORALIĆ u: *Senjskom zborniku* 20 i 21 (bilj. 43, 1993., 1994.); ISTA, Nazočnost, djelovanje i život doseljenika s otoka Cresa, Krka i Lošinja u Mlecima (XV.-XVII. st.), *Narodni život i običaji otoka Krka*, knj. II, *Krčki zbornik*, sv. 33 (1995.), 373-396. Vrhunac je razvoja modruškog kraja oko 1460., kada se sjedište Krbavske biskupije seli u Modruš te se biskupija otada naziva Modruška ili Krbavska. Modruš je u doba kneza Bernardina Frankopana (1453.-1530.) bio važna utvrda i grad. Međutim, Modruški urbar iz 1486. pokazuje da je u vrijeme borbi s Osmanlijama od 748 kmetskih gazdinstava 231 ostalo pusto.
- ⁵⁰ MITHAD KOZLIČIĆ, *Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana, Izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća*, AGM, Zagreb, 1995., kataloške jedinice K-35. i K-36.
- ⁵¹ MITHAD KOZLIČIĆ (bilj. 50), K-47.
- ⁵² O Klovićevu boravku na dvoru Ludovika II. Jagelovića vidi: IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (bilj. 40), 157-158; MILAN PELC (bilj. 25); ELENA CALVILLO (bilj. 42), 2002. SERGIO LONGIN (Novi izvori o Juliju Kloviću, u: *Minijatura-crtež-grafika 1450.-1700.*, zbornik međunarodnog simpozija održana 23.-24. listopada 1998. u Zagrebu, izd. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2001., 17-31) osvjetljava razdoblje slikarova života od 1528. do 1533. Od 1526. do 1527. boravio je u Rimu, a 1528. boravio je u samostanu San Sebastiano u Mantovi.
- ⁵³ IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (bilj. 40), 165; MILAN PELC (bilj. 25), 6 i 271.
- ⁵⁴ ZDENKO ZLATAR, Kraljevstvo Slavena u međunarodnom političkom, ekonomskom i kulturnom kontekstu, zbornik simpozija o Mavru Orbiniju, *Radovi* 43 (2011.), 29, navodi: „U planovima zapadnih vladara, španjolskog kralja Filipa III. (1598.-1621.) i talijanskih vojvoda logika takva Vitezovića izvođenja prilično je transparentna – ukoliko su Slaveni identični s Hrvatima, onda su sva područja u sastavu Kraljevstva Slavena zapravo dijelovi Hrvatske.” Isti autor dalje piše kako u doba Mavra Orbinija postoje različite podjele područja na Balkanu. Navodi kako Vincenzo Bune, Dubrovčanin koji je tada bio u španjolskoj službi u Napulju, piše Filipu III. 1600. godine o granicama tamošnjih pokrajina te nabraja Hercegovinu (*el Ducado de Sancto Sava*), Srbiju (*Servia*), Albaniju, Bosnu, Ugarsku i Dalmaciju. Ne spominje Bugarsku ni Makedoniju. Nekoliko godina poslije, 1606. godine, spominju se ambasadori (*los embaxadores*) Albanije, Srbije, Bugarske (*Vulgaria*), Bosne (*Bossina*) i „vojsvodstva od Potenze” (tadašnje drugo ime za Hercegovinu).
- ⁵⁵ Uz povijesni prostor Grčke i Makedonije stoljećima je u imaginativnoj geografiji i historiografiji povezivano antičko nasljeđe, a njezini su stanovnici percipirani kao potomci antičkih naroda i sljednici njihovih ideja o demokraciji i njihove visoke kulture. O makedonskoj imagologiji, od vremena antičke makedonske države do rasprave o makedonskoj naciji sredinom

- četrdesetih godina 20. stoljeća vidi zbornik radova *Macedonia: land, region, borderland*, Warszawa, *Colloquia Balkanica*, vol. 2 (2013.), (ur.) Jolanta Sujecka. Za našu su temu zanimljivi prilozi JOLANDA SUJECKA, Introduction, str. 9-18; DRAGI G'ORGIEV, The Name Macedonia in the Ottoman period (14th-19th Century), 105-135; KRZYSZTOF USAKIEWICZ, Alexander the Great as a Multicultural Hero, 255-284. Kako se Grčka kao „kolijevka zapadne civilizacije” u cijelosti izmještala s Balkana, predstavljala izdvojeno i povezivala uz Mediteran iz tadašnje zapadnoeuropske stereotipne vizure. Vidi: KATARINA LUKETIĆ (bilj. 10), 14-15.
- ⁵⁶ DRAGI G'ORGIEV (bilj. 55), 108-111.
- ⁵⁷ MITHAD KOZLIČIĆ (bilj. 50), K-18.
- ⁵⁸ MITHAD KOZLIČIĆ (bilj. 50), K-26.
- ⁵⁹ MITHAD KOZLIČIĆ (bilj. 50), K-50.
- ⁶⁰ MITHAD KOZLIČIĆ (bilj. 50), K-51.
- ⁶¹ MITHAD KOZLIČIĆ (bilj. 50), K-65.
- ⁶² Archivio di stato di Venezia (dalje ASV), Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli, b. 715. Fanti Oltramaroni: Reggimento Viscovich Nicolò. Svezak je istraživala LOVORKA ČORALIĆ, Mletački časnik Nikola Visković i sastav vojnoga ljudstva njegove prekomorske pukovnije početkom 18. stoljeća, *Historijski zbornik*, godina LXV, 2 (2012.), 365-385.
- ⁶³ ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 715.
- ⁶⁴ LOVORKA ČORALIĆ (bilj. 61), 372.
- ⁶⁵ LOVORKA ČORALIĆ, Mletački časnici, svećenici, građani – tragom Barana u Zadru (XVII.-XVIII. stoljeće), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru*, sv. 50, 2008., 147-192. Mletačka Albanija (*Albania Veneta*) bila je mletačka stečevina na jugu istočnojadranske obale. Obuhvaćala je Boku kotorsku s pripadajućim gradovima, područje Herceg Novog, Budve, Bara, Ulcinja, Krivošija, Paštrovića, Grblja, Maina te današnju albansku obalu sa Skadrom, Dračom i Lješom. Svi se navedeni krajevi nisu stalno nalazili pod mletačkom vlašću (Bar, Ulcinj, Herceg Novi, Risan te gradovi u današnjoj Albaniji). Čoralić o toj temi u članku iz 2008. godine piše: „Užim zavičajnim podrijetlom useljenici iz Mletačke Albanije dolaze, prema podatcima iz njihovih oporučnih spisa, iz većih gradova Boke kotorske (Kotor, Risan, Herceg Novi), s budvansko-barsko-ulcinjskog područja (Budva, Bar, Ulcinj) i današnjeg albanskog uzmorja (Skadar, Drač, Drivast). Neki su od njih u izvorima označeni zemljopisno-regionalnim imenima (useljenici s područja Paštrovića, Grblja, poluotoka Luštica, rijeke Bojane), a u nemalom se broju primjera ovi useljenici bilježe i dodatnom oznakom *Albanese (de Albania)*.”
- ⁶⁶ Kad je riječ o interpretacijama pojma *Macedonia* u 17. i 18. st. valja se prisjetiti interpretacije Rittersa Vitezovića: „HRVATSKU, koju su strani i neupućeni pisci dosad različito rastavljali, dijelim po toku rijeke Dunava na *Sjevernu* i *Južnu*. Ovu dijelim na *Bijelu* i *Crvenu*, kako smo otkrili da se prije razlikovala, no uz ispravljanje središnje granice. *Bijelu* Hrvatsku (kojom se namjeravamo najviše baviti) nadalje dijelim na *Primorsku*, *Središnju* i *Međuriječnu*, koje su već dosad tako nazivali, te na *Planinsku*. Drukčije na Dalmaciju, današnju Hrvatsku, Sloviniju u užem smislu i Norik ili Staru Japodiju. *Crvenu* Hrvatsku dijelim nadalje na *Srbiju*, *Makedoniju*, *Bugarsku* i *Odrisiju*. *Sjevernu* napokon dijelim na *Venetsku*, *Sarmatsku* i *Ugarsku*.” PAVAO RITTER VITEZOVIĆ, *Croatia rediviva = Oživjela Hrvatska*, Zagreb, 1997., prir. i prev. Zrinka Blažević, 128-129.
- ⁶⁷ O slučaju Petra Ivelje Ohmučevića, koji je naručio izradu genealoškog stabla bosanskih i srpskih kraljeva, gdje je među bosanske plemićke obitelji uvrstio i svoju obitelj, vidi: IVO BANAC, *Grbovi biljezi identiteta*, Zagreb, 1991., 117-316; DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, Fojnički grbovnik, ilirska heraldika i bosansko srednjovjekovlje, *Bosna Franciscana*, 21(2004.), god. XII, 173-203; MIROSLAV PANTIĆ, *Jugoslavenska književnost i usmena (narodna) književnost od XV do XVIII veka*, Beograd, 1978.
- ⁶⁸ O sličnoj tendenciji kod biskupa Ivana Tomka Mrnavića, bosanskog porijekla, koji je nalazio obiteljske veze s Matijašom Korvinom i Skenderbegom, Nemanjćima i Mrnjavčevićima vidi: SLOBODAN PROSPEROV NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 1, *Raspeta domovina*, Split, 2004., 115-116; TAMARA TVRTKOVIĆ, *Između znanosti i bajke: Ivan Tomko Mrnavić*, Zagreb – Šibenik, 2008.
- ⁶⁹ TIBOR KLANICZAY, Pojmovi Hungaria i Pannonia u doba renesanse, *Književna revija*, br. 1-2 (1998.), 241-249; SANJA JUKIĆ – GORAN REM, Goran, *Panonizam hrvatskoga pjesništva*, I., *Studij Slava Panonije*, Uvod u teoriju stila, s intermedijalnom studijom Vlastimira Kusika, Filozofski fakultet Univerziteta Eötvösa Loránd u Budimpešti, Ogranak DHK slavonskobaranjskosrijemski Osijek, Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek – Budimpešta, 2012., 57-58. Sanja Jukić i Goran Rem nazivaju pojam *Pannonius* antroponimskim označiteljem. Prema njihovom mišljenju „gesta odabira antroponima *Pannonius* kao identitetne oznake, upravo svojom motivacijom govori o poetološkom smjeru Pannonisova pjesništva, tj. o njegovom *refreširanju* antičke poetike, dok s druge strane, iako ne na motivacijskoj razini, izriče svijest o geografskim konotacijama.”
- ⁷⁰ MIROSLAV PANTIĆ, Književnost Dubrovnika, u zborniku radova *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Kršćanska sadašnjost i Samostan Male braće u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 1985., 297-298.
- ⁷¹ Bio je sin Mlečanina Simonea Meldole iz Romagne, a rođen je početkom 16. stoljeća u zadarskom kraju. Potpisivao se kao Andrea Schiavone. FRANCIS L. RICHARDSON, *Andrea Schiavone*, Claredon Press-Oxford, 1980., 4-5.
- ⁷² Prčanj je tada bio selo bez komunalnih obilježja. Bokelji se tada u stranom svijetu deklariraju prema većem komunalnom sjedištu kotorske komune.
- ⁷³ Vrana je tada bila utvrda s tradicijom, sjedište templara, lokacija koja je bila poznata na široj razini.
- ⁷⁴ Giulio Cesare Gigli posvećuje djelo holandskom slikaru Danielu Nysu, poznatu po tome što je posredovao u kupovini Meldolinih djela za galeriju u Hampton Courtu engleskog kralja Charlesa I.
- ⁷⁵ Pretpostavlja se da je Gigli postavio Mlečane na čelo kolone, jer ih je najviše cijenio i ubrajao među prve u tadašnjem talijanskom slikarstvu. Vidi: ARTUR SCHNEIDER, Andrija Medulić u jednom baroknom „Trionfu”, *Hrvatska revija*, sv. 6 (1944.), separat bez paginacije.
- ⁷⁶ Zanimljivo je znati da je crtež za bakropis na naslovnoj strani Giglijeva djela izveo Jacopo Palma Mlađi. Medulićev lik, prvi

- iza kvadrige, podsjeća Schneidera na pretpostavljeni majstorov starački autoportret iz bečke Državne galerije.
- ⁷⁷ *Henetizam se temeljio na trojanskoj legendi prema kojoj su Heneti (koji su se poslije prozvali Venetima) nakon razaranja Troje došli u Italiju i nastanili se između rijeke Po, jezera Garda i Jadranskog mora.*
- ⁷⁸ Citirano prema: FRANCIS L. RICHARDSON (bilj. 71), 4.
- ⁷⁹ ARTUR SCHNEIDER (bilj. 75), nepaginirano.
- ⁸⁰ JOEP LEERSSEN, Retorika nacionalnih karaktera: programatski pogled, u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., 103-104.
- ⁸¹ Kako je Meldola tijekom 19. stoljeća, zahvaljujući historiografiji, postao „simbolom” slavenske umjetnosti ušavši u politički imaginarij vidi: IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Prilog poznavanju regionalnog i nacionalnog identiteta umjetnika zvanih Schiavoni u historiografiji 19. stoljeća, u: *Između tranzicije i globalizacije – hrvatska povijest umjetnosti u suvremenom društvu (zbornik II. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti održana 27.-29. travnja 2006.)*, (ur.) Irena Kraševac, Zagreb, 2007., 299-307.
- ⁸² O nazivu društva Medulić vidi: SANDI BULIMBAŠIĆ, Prilog proučavanju povijesti Društva hrvatskih umjetnika „Medulić” 1908.-1919., *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33 (2009.), 251-260; IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Povijesni identitet umjetnika Schiavona u kritičkoj fortuni prve polovine XX. stoljeća, *Časopis za suvremenu povijest* 1 (2012.), 81-82.
- ⁸³ U Bologni se prvi put spominje 1463. godine. Možda je prije toga boravio u Veneciji. Godine 1469. sklopio je ugovor za dovršenje rake Sv. Dominika u Bologni, sarkofaga na kojem su prije njega radili Niccolo Pisano i Fra Gulielmo. O njemu vidi IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Schiavone Nikola (bilj. 40), 407-411; CESARE GNUDI, *Niccolò dell'Arca*, Einaudi, 1942. O raki Sv. Dominika vidi: STEFANO BOTTARI, *L'Arca di San Domenico*, Bologna, 1964. Kukuljević je iznio pretpostavku da se možda rodio u „dalmatinskom (sada arbanskom) gradu Baru (Antivari), pa da su jur njegovi suvremenici zamienili i pomiješali taj naš Bar s puljskim Barom”.
- ⁸⁴ IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (bilj. 40), 410, spominje ljetopisca Seccanedara koji ovako govori o njegovoj smrti: „1494. a di 2 de Marzo mori M. Nicolò Schiavon, cittadino di Bologna, el quale faceva el capello dell'archa de San Domenico, che era el più degno scultore che se trovasse in Bologna.”
- ⁸⁵ CESARE GNUDI (bilj. 78), 67.
- ⁸⁶ „Fu huomo rustico di costumi, et senza alcuna umanità”, citirano prema: CESARE GNUDI (bilj. 8.), 70-71. IVAN KUKULJEVIĆ KUKULJEVIĆ (bilj. 40), 410, piše da je Cherardacci napisao za Nikolu da je bio „inače čovjek nestrpljiv i priprost, da nije htio imati učenike.” Zanimljivo je da je na Nikolinu grobu bio uklesan natpis:
„QVI VITAM SAXIS DABAT, ET SPIRANTIA SIGNA
CAELO FORMABAT, PROH DOLOR! HIC SITVS EST:
NVNV TE PRAXITELES, PHIDIAS, POLICLETUS ADORANT,
MIRANTURQUE TVAS O NICOLAE MANUS.”
- ⁸⁷ NATKA BADURINA, Književnost, u: *Hrvatska/Italija. Stojetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti*, Zagreb, 1997., 94 i 340.
- ⁸⁸ O važnosti izučavanja političkih aspekata i percepcijskih učinaka imagotipskih predodžbi vidi radove: MANFRED S. FISCHER, Komparativistička imagologija: Za interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava; HUGO DYSERINCK, Komparativistička imagologija onkraj „imanencije i „transcendencije” djela; KARLO ULRICH SYDRAM, Estetika alteriteta: Književnost i imagološki pristup, u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, nav. dj., 2009., 57-70.
- ⁸⁹ Usporedi izdanje JURAJ ŠIŽGORIĆ, *O smještaju Ilirije*, Šibenik, 1981., 28-29. O tome opširnije ZRINKA BLAŽEVIĆ (bilj. 7), 2010., 104-105.
- ⁹⁰ „Dinarski tip je prototip muškarca, možda najizraženiji uopće među svim bijelim rasama: sama ideja i utjelovljenje toga tipa... Sirov, snažan i marcijalan morao je biti taj ilirski čovjek. Violentnost koja se stalno pominje kada je riječ o dinarcima, vjerovatno se u Ilira nalazila u još elementarnoj formi.” DINKO TOMAŠIĆ, *Društveni razvitak Hrvata*. Zagreb, 1937., II. izd., , Zagreb, 1997., 30.
- ⁹¹ *Imagology: cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, Amsterdam – New York, 2007., (ur.) Manfred Beller – Joep Leerssen; JOEP LEERSSEN, Odjeci i slike: Refleksije o stranom prostoru, u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, nav. dj. 2009.; *Imagologie heute: Ergebnisse, Herausforderungen, Perspektiven = Imagology today: Achievements, challenges, perspectives*. Aachener Beiträge zur Komparatistik, Bd. 10, Bonn: Bouvier, 2012., (ur.) Davor Dukić.
- ⁹² KATARINA LUKETIĆ (bilj. 10), 135-136, 179, 191.
- ⁹³ KATARINA LUKETIĆ (bilj. 10), 15.
- ⁹⁴ Za ovu je temu indikativan citat iz Šižgorićeva traktata *O smještaju Ilirije i grada Šibenika* (1487.), posvećen obljetnici venecijanskog osvajanja Šibenika: „Navršava se 15 lustar otkako je Preslavni mletački senat dobio Šibenik i u njemu 28. listopada godine Spasenja 1412. podigao barjak krilatog i ovjenčanog lava. Tada se učinilo da se vratio zlatni vijek, tada je gotovo od kloake stvoren grad, tada je suzbijeno barbarstvo i počela cvasti latinska ugladenost.” JURAJ ŠIŽGORIĆ (bilj. 89), 50-52.
- ⁹⁵ O tome da je naziv *ultramontanac* (koji Cosimo Medici povezuje uz Ivana Česmičkog) u drugoj polovini 15. stoljeća označavao gruba, divljeg čovjeka barbarskih navika vidi: JOSIP BRATULIĆ, Jan Panonije Ianus Pannonius, *Dani hvarskog kazališta*, XVI., Književni krug, 1990., 85 i 89.
- ⁹⁶ Termin je u crkvenome jeziku od srednjeg vijeka označavao nekoga tko dolazi s druge strane Alpa (npr. papa Aleksandar I. bio je *ultramontano*). Inozemni studenti na srednjovjekovnim talijanskim sveučilištima (npr. padovanskome) također su nazivani *ultramontanes*. O tome vidi: MIRKO DRAŽEN GRMEK, Hrvati i sveučilište u Padovi, *Ljetopis JAZU*, knj. 62 (1957.), 333-354; HRVOJE PETRIĆ, „Prilog poznavanju intelektualnih gibanja kroz veze s europskim sveučilištima s posebnim osvrtom na Križevce i okolice”, *Cris*, god. IV, 1(2002.), 27-28; NELLA LONZA, Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku, *Anali*, Dubrovnik, 48 (2010.), 9-45.
- ⁹⁷ LOVORKA ČORALIĆ, Crmničanin Marko Đikanović – pukovnik mletačkih prekomorskih postrojbi (fanti oltramarini), *Istorijski časopis*, 3-4, 83 (2011.), 63-86; ISTA, Zadarski pukovnik Šimun Nassi – pukovnik hrvatskih konjanika u mletačkoj vojsci, *Povijesni*

zbornik 5 (2012.), 5-17; LOVORKA ČORALIĆ – MAJA KATUŠIĆ, Dalmatinci – najviši časnici mletačkih prekomorskih postrojbi u 18. stoljeću, u zborniku radova znanstvenog skupa *Dalmacija u prostoru i vremenu, Što Dalmacija jest, a što nije?* (bilj. 4).

⁹⁸ Općenito o ovoj problematici vidi zbornik: *Das Bild vom Anderen. Identitäten, Mentalitäten, Mythen und Stereotypen in multipetnischen europäischen Regionen*. Frankfurt am Main, 1998., (ur.) Valeria Heuberger – Arnold Supan – Elisabeth Vyslonzil. Za Balkan vidi: ZRINKA BLAŽEVIĆ (bilj. 15), 2007., 87-106; KATARINA LUKETIĆ (bilj. 10), 15-17.

⁹⁹ Hrvatski su intelektualci, još od Jurja Šižgorića, gajili ideologem o Italiji kao „majci nauka i učiteljici vladanja”, odnosno o latinskoj ili talijanskoj prirodi dalmatinske umjetnosti, a talijanski, još od Lorenza Valle, slavnoga rimskog povjesničara, filologa i filozofa u XV. stoljeću, tvrdili kako su Dalmacija, Ilirija i Panonija potpali pod latinski jezik i civilizaciju. Vidi NATKA BADURINA (bilj. 87), 97, 343 i 344.

¹⁰⁰ PÁL KOLSTØ, Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima, u zborniku radova *Historijski mitovi na Balkanu*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2003., 11-37.

Summary

In Search of the Historic, Cultural and Artistic Identity of the *Schiavoni* Artists: Vignettes from the History of their Reception in the Sixteenth and Seventeenth Centuries

The author of the paper demonstrates how sixteenth- and seventeenth-century historiography applied a number of identity stereotypes which were linked to the Slavs, Dalmatians, Illyrians, Morlachs, and Croats in contemporary literature and scholarship to three well-known *Schiavoni* artists: Andrea Meldola (Andrija Medulić), Niccolò dell'Arca and Giulio Clovio (Julije Klović). For example, the qualifier 'barbaric,' used to denote the work of Niccolò dell'Arca in sixteenth-century historiography from Bologna, represents one of the stereotypical characteristics about the *Schiavoni* which were frequent at the time.

The first part of the article focuses on sixteenth-century interpretations of the Croatian and Macedonian identity (origin) of the famous painter of miniatures, Giulio Clovio (Julije Klović) in the works of his contemporaries such as Giorgio Vasari and Francisco de Holanda, followed by those in the nineteenth- and

twentieth-century works of Ivan Kukuljević Sakcinski, Ivan Golub and Milan Pelc. Particular attention is given to the currently prevailing hypothesis that the Macedonian origin of Giulio Clovio (Julije Klović) might have been invented with the aim of testifying to his artistic and ancestral rootedness in the classical world.

The second part of the article deals with records about Andrea Meldola and Niccolò dell'Arca in the writings of Italian historiographers Girolamo Borselli, Cherubino Cherardacci, Carlo Ridolfi and Marco Boschini, all of whom tried to interpret specific stylistic features in the works of these two artists as a consequence of what one can call their genotype and phenotype. The author of the article draws particular attention to the appearance of the ideologeme concerning the barbaric character of Niccolò dell'Arca in the records of Girolamo Borselli (late fifteenth century) and Cherubino Cherardacci (sixteenth century).